

Nitriansky projekt Slovníka estetických výrazových kategórií

Ústav literárnej a umeleckej komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre sa v ostatných piatich rokoch (1997 – 2001) výskumne venoval problematike morfológie umeleckého diela, a to programovo z pragmaticko-recepčného hľadiska. Najprv túto problematiku traktoval v celostných súvislostiach tematickej výstavby diela, pričom sa prednostne skúmala recepčná pôsobnosť tvaru a kompozície. Následne, v čiastkových súvislostiach „jazyka“ umenia, sa do centra pozornosti dostala otázka umeleckých vyjadrovacích prostriedkov, vďaka ktorým umelecké dielo nadobúda svoje výrazové, recepčne zakašateľné kvality. Tento výskumný trend v plnej miere dokumentujú nitrianske zborníky O interpretácii umeleckého textu s poradovými číslami 19 – 22, prinášajúce materiály z jednotlivých výročných vedeckých podujatí ústavu venovaných práve morfológii umeleckého diela.

Aktuálne je v Nitre na programe výskum výrazových vlastností umeleckého diela a príprava Slovníka estetických výrazových kategórií, ktorého zostavením by sa mala táto etapa nitrianskeho výskumu publikačne zavŕšiť. Vzhľadom na skutočnosť, že problematiku výrazových vlastností diela (textu) v slovenskej umenovede v podobe výrazovej sústavy (sústavy výrazových kategórií) už komplexne a nezastupiteľne spracoval František Miko, nestor nitrianskeho výskumného pracoviska, cieľom výskumu, ako aj cieľom pripravovaného Slovníka estetických výrazových kategórií je v nadväznosti na Mikovo vedecké dielo vyrovnáť sa s otázkou výrazových kategórií v podmienkach daných súčasnou generačnou skladbou teoretikov umenia, súčasnou situáciou umenia a umenovedy a výberovo spracovať estetické výra-

zové kategórie v priereze všetkých druhov umenia a estetickej komunikácie, a to formou prijateľnou pre študentov estetiky.

František Miko výrazovú sústavu vypracoval ako funkčný model textu (textu vôbec) v úsilí pochopiť špecifickosť (literárnosť, funkciu) literárnych textov – na pozadí osobitostí neliterárnych textov (verbálnych prejavov) a s prihliadnutím na ich spoločné prvky s literárnymi textami. Preto sa mu spoľahlivým a nosným teoretickým východiskom pri skúmaní estetickej tvárnosti literárneho diela mohla stať „iba“ všeobecná štylistika: „.... materiál, v našom prípade jazyk, rozhoduje o kvalitách estetična ... umelecký štýl je svojimi hodnotami úzko vpätý do celkových hodnôt jazyka a len na ich pozadí možno pochopiť jeho tvárnosť.“ (v Úvode do monografie *Estetika výrazu*. Bratislava 1969). Zároveň ho však zaujímala špecifickosť literatúry vo vzťahu k iným druhom umenia. Vychádzajúc z predpokladu, že estetický zážitok vzniká ako dôsledok pôsobenia dvoch výrazových vlastností (kategórií), kontrastu výrazu a miery výrazu, došiel k záveru, že rozdiel medzi jednotlivými umeniami spočíva len v tom, na akom materiáli sa tieto kategórie realizujú a aké „predbežné“ výrazové vlastnosti tento materiál v sebe implikuje (v kapitole *Výrazová a estetická typológia literatúry*, v monografii *Text a štýl*. Bratislava 1970).

Nanovo Mikovu výrazovú sústavu v prácach o fakticite umeleckého diela „zvýznamnil“ iniciátor a vedecký gestor súčasnej etapy nitrianskeho výskumu Ľubomír Plesník, ktorý sa rozhodol extrapolovať výrazové kategórie F. Mikom pôvodne identifikované v jazykovej (rečovej) komunikačnej praxi aj na iné druhy umenia a estetickej komunikácie. Rešpektujúc

Mikovu tézu o recepčnom (funkčnom) bytí textu Plesník dospel k záveru, že klasické estetické kategórie sú utvorené na tom istom epistemologickom princípe ako výrazové kategórie: „Kategórie krásneho, pôvabného, vznešeného, tragického, komického a ďalšie sú totiž abstrakciami, založenými nie na odhliadnutí kvalít, cez ktoré sa nám dielo dáva recepčne zakúšať, ale abstrakciami budujúcimi práve na ich zovšeobecnení. Referenčne sú teda späté s tou ‚naozajstnosťou‘ diela, ktorú označujem ako pragmatickú.“ (v štúdií Vyjadrovacie prostriedky slovesného umenia v dvoch perspektívach uverejnenej v zborníku O interpretácii umeleckého textu 22. Nitra 2001). Viaceré klasické estetické kategórie do výrazovej sústavy integroval už F. Miko. Nájdeme ich najmä v oblasti vymedzenej kategóriami ikonickosti a zážitkovosti výrazu, na ktorých sa zakladá osobitosť umeleckého štýlu. Projekt Slovníka estetických výrazových kategórií predpokladá, že výrazová sústava v ňom bude spracovaná práve s dôrazom na základné a esteticky významné kategórie.

Pokiaľ ide o vlastnú realizáciu tohto projektu, prvým výrazným krokom na ceste za splnením vytýčeného cieľa bolo pracovné stretnutie (vedecký workshop) potenciálnych autorov slovníka, ktoré sa konalo v Nitre v dňoch 26. – 27. septembra 2001. Zúčastnili sa ho teoretici literatúry, výtvarného umenia, hudby, divadla a popkultúry, estetici, semiotici a kulturológovia zo Slovenska (Nitra, Bratislava, Banská Bystrica, Prešov), z Čiech (Olomouc), Poľska (Lodž, Vroclav, Sosnowec) a Maďarska (Budapešť). Program stretnutia pozostával predovšetkým z prezentácie pracovných verzií prvých slovníkových hesiel a následnej diskusie. Úvodné vystúpenie stretnutia patrilo Ľ. Plesníkovi, ktorý vymedzil ústredné pojmy celého podujatia – pojem výrazovej kategórie ako „označenie akosti výpovede, ktorú vo vnímaní zakúšame ako jej účinok, pôsobnosť“, „to, ako na nás výpoveď pôsobí“, a pojem výrazovej sústavy ako „model usporiadania výrazových kategórií v ľudskom vedomí, vypracovaný

F. Mikom“. Ostatní účastníci stretnutia, zaoberajúc sa jednotlivými výrazovými kategóriami, resp. celými ich „trsmi“, sa k tomuto chápaniu výrazovej kategórie viac či menej približovali (v závislosti od svojho metodologického školenia). Menovite s konceptmi pripravovaných hesiel vystúpili: Krisztián Benyovszky (dejovosť výrazu), Mária Valentová (pátos výrazu), Zoltán Rédey (fonácia a štruktúrovanosť výrazu), Ján Gavura (nekontinuitnosť verša), Eva Pariláková (subtilnosť výrazu), František Všetička (postava), Słowinia Tynecka-Makowska (fikcia, mimésis), Mariusz Gołąb (postmodernizmus, intertextualita), Krzysztof Biliński (groteskné, modálnosť, empirické, determinácia), Vincent Šabík (melanchólia výrazu), Peter Zlatoš (show výrazu), Lucyna Spyrka (komickosť výrazu), Dagmar Inšitorisová (výrazová sústava a divadlo), Viera Jakubovská (mimésis), Jana Sošková (škaredé v krásnom, komickom, tragickom, vznešenom), Štefan Gero (výrazové kategórie súčasného výtvarného umenia), Eva Kapsová (konceptuálnosť výrazu v dejinách výtvarného umenia), Dana Kubalová (kolorit výrazu a výtvarné umenie), Adriana Réčka (výrazové kategórie v historických súvislostiach výtvarného umenia), Renáta Beličová (výrazová sústava a hudba), Július Fúják (sukcesivnosť výrazu v hudbe), Vladimír Fulka (prísna a voľná nadväznosť v hudbe), Erich Mistrík (estetické výrazivo subkultúr), Juraj Malíček (výrazové aspekty popkultúry), Michaela Malíčková (telesnosť výrazu). Do diskusie sa významne zapojili aj František Miko, Tibor Žilka, Vilmos Voigt, Bogdan Pięczka. K najzaujímavejším momentom podujatia patrili okamžiky vymedzovania tzv. štruktúrálnych indikátorov príslušných výrazových kategórií, pri ktorých sa konfrontovala situácia v jednotlivých druhoch umenia (literatúra a ostatné druhy umenia), synchronný aspekt s diachróniou, pragmaticko-recepčný prístup s prístupom filozoficko-estetickým, inovácia katalógu základných výrazových kategórií, reflektovanie situácie v populárnej a „vysokej“ kultúre.

Práve tieto okamihy, ktoré tvorivo obohatili priebeh prvého nitrianskeho workshopu zameraného na prípravu Slovníka estetických výrazových kategórií, naznačili, že ambíciou jeho tvorcov nie je zostaviť encyklopédiu estetiky. Od tohto slovníka možno skôr očakávať, že bude ďalšou, tentoraz kolektívnou verziou výkladového slovníka výrazovej sú-

tavy, ktorý F. Miko spravidla pripájal k svojej sústave výrazových kategórií. Verziou kodifikujúcou metodologickú cestu estetikov, umenovedcov a učiteľov teórie a dejín jednotlivých druhov umenia inšpirovaných Mikovou tézou o recepčnom bytí umeleckého diela.

Mária Valentová